

przypiskami robót krajowych objaśniona, trzydziestą czterema Kopersztychami z zagranicy sprowadzonemi ozdobiona, i do druku podana, Drukarnia J. K. Mci i Rzeczypospolitey u XX. Scholarum Piarum, Warszawa.

OSIŃSKI J., 1782b. *Opisanie Polskich Żelaza Fabryk, W Którym świadectwa Historyków wzmiankujących mieysca Mineralów przytoczone; Przywileie nadane szukającym Kruszców w całości umieszczone; początek wyrabiania u nas żelaza odkryty; Rudy Kraiowej czterdzieści ośm gatunków w kolorach właściwych wydane i w szczególności wyłożone; Piece i Dymarki w całym Krolestwie znajdujące się wyliczone; z żelaza Kraiowy zysk okazany; Słownik Kuzniacki, oprócz wyrazów Technicznych, wiele wiadomości zawierający przydany*, Drukarnia J. K. Mci i Rzeczypospolitey u XX. Scholarum Piarum, Warszawa.

ROŹDZIENSKI W., 1612. *Officina ferarria ábo Hutá y Wárstát z Kuźniámi szlachetnego dzieła Zelaznego*. Drukarnia Szymona Kempiniego, Kraków. Wyd. nast.: wyd. i wstęp Pollak R., Księgarnia Nakładowa, Poznań 1933. Wydanie I krytyczne: wyd., wstęp i przypisy Pollak R., Instytut Śląski, Katowice 1936; wydanie II krytyczne, opr. Pollak R., Instytut Śląski, Katowice 1948 oraz tzw. wydanie pomnikowe, zawierające facsimile dzieła, oprac. Pollak R., Radwan M., Rospond S., Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, 1962.

WIŚNIEWSKI J., 1937. *Siewierz w Będzińskim. Szkic historyczny*. Marjówka Opoczyńska.

Hereditas Minariorum, 6, 2020, 125–138

<http://www.history-of-mining.pwr.wroc.pl>

ISSN 2391-9450 (print)

ISSN 2450-4114 (online)

GÓRNICY BEZ UPRAWNIENÍ, ŻOŁNIERZE BEZ KARABINÓW

Katarzyna D. ZAGOŹDŹON

Katedra Górnictwa i Geodezji Politechniki Wrocławskiej,
katarzyna.zagodzdon@pwr.edu.pl

*żołnierze-górnicy, wojskowe bataliony górnicze, bataliony pracy,
Związek Represjonowanych Politycznie Żołnierzy-Górników*

W latach 1949–1959 w Polsce tworzone bataliony pracy przymusowej. Wcielono do nich żołnierzy i potomków walczących o niepodległość Polski. Żołnierze ci byli zatrudnieni w kopalniach węgla, uranu i kamieniołomach. Warunki pracy i życia często podważały godność człowieka, wielu z nich straciło zdrowie i życie. W ciągu dziesięciu lat istnienia w szeregach bataliony pracowało około 200 tys. młodych ludzi, którzy przez lata nie mieli żadnych przywilejów, dopiero w 1999 roku uzyskali pełne prawa dla osób represjonowanych politycznie oraz prawa weteranów. Od 2001 roku 5 września obchodzony jest jako Dzień Żołnierza-Górnika.

TRIASSIC IRON ORES MINING IN THE DUCHY OF SIEWIERZ IN THE 18TH CENTURY

*iron ore deposits, mining exploitation
Duchy of Siewierz, 18th century*

The exploration and extraction of iron ore were known to few specialists. The miners exploited the ore found in the Triassic rocks, in the Duchy of Siewierz. These deposits have been known for centuries and supplied raw material to the fryers and ironworks operating in this area. In the 18th century iron ore mining significantly developed, which was related to the introduction of new metallurgical processing methods, as well as the use of hard coal in metallurgical processes.

1. Wprowadzenie

Będąc przedszkolakiem zasłuchanym w półszeptem wypowiedziane słowa mojej babci o ludziach, którzy ciężko pracowali pod ziemią, strzeżeni przez uzbrojone wojsko, nie przypuszczałam, że dziesięciolecia później temat ten powróci. Wraciał wielokrotnie, jednak jednoznaczny wewnętrzny przymus napisania tego artykułu podyktowany jest rozmową z panem Józefem Wąsaczem prezesem Okręgowego Zarządu Związku Represjonowanych Politycznie byłych Żołnierzy-Górników we Wrocławiu. Tekst dedykuję pamięci wszystkich, którzy w nieludzkich warunkach cierpieli bo byli „politycznie obcy”.

2. Krótka historia

Po zakończeniu II wojny światowej Polska znalazła się pod okupacją Związku Sowieckiego – utraciwszy suwerenność była uzależniona od niego gospodarczo, militarnie i politycznie. Stając się krajem kolonialnym byliśmy zobowiązani na mocy umów dostarczać Krajowi Rad m.in. surowce (np. 12 mln ton rocznie węgla, którego tona wyceniona była na 1 dolara czyli 1/10 ceny światowej) oraz specjalistów z różnych dziedzin. W latach 1945–1948 ze Śląska zostało przymusowo wywiezionych kilkanaście tysięcy górników (być może nawet 30 tys.), wielu z nich nie wróciło. Razem z ludźmi wywieziono wyposażenie kopalń, modernizując w ten sposób zacofane górnictwo sowieckie. W miejsce specjalistów zatrudniano więźniów oraz sprowadzonych z ZSRR niemieckich jeńców wojennych (około 50 tys.). Na mocy amnestii w 1947 i 1956 r. zwalniano więźniów, a po utworzeniu NRD (Niemieckiej Republiki Demokratycznej) w 1949 r. Polskę stopniowo opuszczali jeńcy wojenni (Wąsacz, 1999; Bosek, 2013; Karandyszowski, 2017). Braki kadrowe wymusiły tworzenie dodatkowych struktur, które ustabilizowałyby sytuację. Po pierwszej amnestii powstały pierwsze plany tworzenia tzw. baonów roboczych (na wzór sowieckich stroitielnych batalionów). Prawdopodobnie miały one stanowić część planowanej większej struktury mającej objąć kilka państw bloku wschodniego. Wskazuje na to numeracja batalionów – w Polsce tworzyć się miały bataliony od 1 do 50, w Czechosłowacji od 50 do 70 (były to tzw. Techniczne Bataliony Pomocnicze), na Węgrzech powyżej 70 (Wąsacz, 1999). W październiku 1947 r. marszałek Żymierski nakazał prace nad organizacją batalionów roboczych (Piotrowski, 2003).

W 1948 r. powołano do życia Powszechną Organizację Służba Polsce (SP), w ramach której już w kwietniu 1949 r. rozpoczęły pracę pierwsze tzw. brygady nadkontyngentowe (Wąsacz, 1999). Po obowiązkowej, ogólnokrajowej rejestracji wojskowej przeprowadzonej w 1949 r. postanowiono, że z rocznika 1927/28 zostanie powołanych dodatkowo 4 tys. mężczyzn i po przeszkoleniu rekruckim, bez broni, trafią oni do pracy w kopalni. Oficjalnym powodem było zapewnienie wykonania planu dostaw węgla dla wojska (Nalepa, 1994; Klementowski, 2009). W sierpniu tego roku na mocy rozkazu gen. Edwarda Ochaba powołane zostają Bataliony Pracy dla potrzeb górnictwa i kamieniołomów, a w październiku pierwsze cztery jednostki przybywają na Śląsk, by w dzień górnika oficjal-

nie rozpocząć katorżniczą pracę (Wąsacz, 1999). W ciągu swego istnienia Bataliony wielokrotnie przechodziły reorganizację, zmieniane były nazwy, siedziby, tworzono nowe struktury (Wojskowy Batalion Górniczy – WBG, Szkolny Batalion Górniczy, Wojskowy Korpus Górniczy – WKG). W tabeli 1 zestawiono dane dotyczące struktur batalionów, w których pracowali żołnierze-górnicy na podstawie opracowań Piotrowskiego (2003) i Burczyka (2012).

W 1950 r. w Polsce Rzeczypospolitej Ludowej wprowadzono powszechny obowiązek wojskowy, w ramach którego powstała Zastępcza Służba Wojskowa (ZSW; Nalepa, 1994). Wcielano do niej młodych mężczyzn „politycznie i społecznie obciążonych”, którzy według ściśle tajnych rozkazów MON, informacji wojskowej, tajnych instrukcji UB i władz partii nie nadawali się do służby w jednostkach lądowych, morskich i lotnictwie. Stanowili oni 10% wszystkich rekrutowanych do wojska (Wąsacz, 1999).

Sposób powoływania rekrutów stanowił wyższy stopień tajemnicy państwowej i był starannie zaplanowany. Rok przed wcieleniem do wojska poborowym były zakładane kartoteki, w których umieszczano informacje z wywiadów i donosów. Dane te były później weryfikowane przez specsłużby i na podstawie ich opinii podejmowano decyzję, czy dany kandydat może służyć w czynnej służbie czy stanowi „element niepewny” i zostaje przydzielony do służby zastępczej. W kartotece przy nazwisku takiego człowieka widniała litera „Z”, która niejednokrotnie była wilczym biletom w dalszym życiu młodych ludzi (Wąsacz, 2002).

Według tajnego rozkazu nr 008 z dnia 1 lutego 1951 r., wydanego przez Marszałka Polski Konstantego Rokossowskiego:

„(...) 1. Podstawą do zakwalifikowania poborowego do służby zastępczej jest jego pochodzenie społeczne, oblicze polityczne i moralne oraz przeszłość polityczna.

2. Do służby zastępczej przeznaczać:

a) poborowych pochodzących ze środowiska bogaczy wiejskich, wywłaszczonych obszarników, kupców, właścicieli przedsiębiorstw przemysłowych zatrudniających siły najemne, właścicieli większych nieruchomości miejskich oraz synów byłych funkcjonariuszy bezpośredniego aparatu ucisku reżimu przedwrześniowego;

b) poborowych, którzy według opinii organów bezpieczeństwa publicznego są wrogo ustosunkowani do obecnej rzeczywistości;

c) poborowych, których rodzice, rodzeństwo lub żona byli karani przez organa Polski Ludowej za przestępstwa polityczne;

d) poborowych, którzy utrzymują kontakt z członkami najbliższej rodziny, pozostającymi w krajach kapitalistycznych i zajmującymi wrogą postawę wobec Polski Ludowej,

e) poborowych, którzy byli skazani w Polsce Ludowej za przestępstwa charakteru politycznego i społecznego na karę powyżej jednego roku więzienia bez jej zawieszenia i utraty praw (...)" (Nalepa, 1994).

Dlatego oprócz jeńców i więźniów w szeregach batalionów pracy znajdowali się żołnierze Armii Krajowej, Narodowych Sił Zbrojnych, Batalionów Chłopskich, harcerze Szarych Szeregów, powstańcy warszawscy, żołnierze armii gen. Andersa, gen. Maczka, synowie legionistów, powstańców śląskich i wielkopolskich, hallerczyków, synowie uczestników wojny 1920 r., synowie żołnierzy zawodowych i policjantów II RP w tym ofiar Katynia, Ostaszkowa i Starobielska, alumni kościoła katolickiego, siłą wcieleni do Wehrmachtu Pomorzanie, Ślązacy, Kaszubi, Warmiacy, oraz ci, którzy wykazywali choćby najmniejszy związek z krajami zachodu nawet poprzez kontakty rodzinne. Podkreślić należy, że rozkaz Rokossowskiego wykluczał powołanie do służby zastępczej osób należących do faszystowsko-niemieckich organizacji młodzieżowych, niemieckich grup narodowościowych (Volkslista) oraz PZPR (Nalepa, 1994; Klementowski, 2009; Bosek, 2013).

Żołnierze byli wysyłani do pracy w kopalniach węgla kamiennego, brunatnego, siarki, w zakładach wzbogacania rud uranowych i kamieniołomach (Szuba, 2003).

Kadrę stanowili oficerowie i podoficerowie przenoszani karnie z różnego rodzaju zastrzeżeniami natury moralnej, fachowej oraz politycznej (Nalepa, 1994).

Żołnierze ZSW nie mieli prawa noszenia broni i awansowania do stopni podoficerskich, byli izolowani społecznie i naznaczeni piętnem „wrogiego elementu” (Wąsacz, 1999). Zadbano o najmniejsze szczegóły w poniżaniu młodych ludzi – znakiem rozpoznawczym gorszego sortu górnika były parciane pasy (w odróżnieniu od skórzanych, noszonych przez cywilnych, „prawdziwych” górników (Lesiakowski, 2016)). Do 1954 r. odbywającym służbę wojskową w szeregach ZSW nie wydawano zaświadczeń o pełnieniu służby wojskowej, co w przyszłości miało ogromne znaczenie w przyznawaniu uprawnień kombatanckich (Klementowski, 2009).

Na początku października 1956 r. Wojskowy Korpus Górniczy osiągnął największy stan liczbowy 35 tys. żołnierzy, a na jesień tego roku rozpoczął się stopniowy proces likwidacji tego aparatu opresji. Ostatnim

z nich był 6 Wojskowy Batalion Górniczy, grupujący przede wszystkim żołnierzy przebywających w szpitalach. Ostatnie struktury zostały zlikwidowane 15 listopada 1959 r. po 10 latach działalności (Nalepa, 1994; Wąsacz, 1999).

Kolejne lata istnienia Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej był to czas przemilczania historii batalionów pracy. Tylko po domach półszepem przekazywane były zdawkowe informacje. Dopiero w styczniu 1991 r., poseł Witold Chrzanowski w sejmie podjął temat żołnierzy-górników. Jego zaangażowanie doprowadziło do powstania Związku Represjonowanych Politycznie Żołnierzy-Górników (z 48 okręgami), który przez lata walczył o przyznanie uprawnień jakie posiadają osoby represjonowane i praw kombatanckich (Wąsacz, 2012). Proces ten zakończył się dopiero w 1999 r., w którym sejm III kadencji przyjął ostatnią z poprawek regulujących status żołnierzy-górników. Stwierdzono w niej, że przymusowe zatrudnienie stanowiło represję z powodów politycznych a pokrzywdzonych uznał za pełnoprawnych rezerwistów Wojska Polskiego (Wąsacz, 2002; Szuba, 2003). Od 2001 r. piąty września obchodzony jest jako Dzień Żołnierza-Górnika (Karandyszowski, 2017).

3. Warunki życia

Pierwsze bataliony były kwaterowane w drewnianych barakach po dawnych hitlerowskich obozach jenieckich, w których przypadało 0,5–2 m² na człowieka, część z żołnierzy spała nawet pod namiotami. Brak było podstawowego wyposażenia – pościeli, koców, bielizny osobistej, środków higienicznych, butów. W pierwszych latach żołnierze nie mieli dostępu do łaźni. Bataliony były samowystarczalne – żołnierzom potracono na wyżywienie, umundurowanie, zakwaterowanie, opiekę lekarską oraz na wynagrodzenie dla kadry (w tym również sowieckiej; Wąsacz, 1999; Bosek, 2013).

Wyżywienie w stosunku do wykonywanej pracy było bardzo skromne. Zwykle śniadanie i kolacja składały się z gorzkiej kawy, chleba i zupy natomiast obiad z chleba, ziemniaków/kaszy i zupy. Od czasu do czasu jadłospis urozmaicany był niewielkimi ilościami kielbasy (około 10 dag; Klementowski, 2009).

Po szychcie nie było wolnego czasu za to organizowano musztrę lub/i tzw. szkolenia wojskowe, w czasie których młodzi ludzie byli indoktrynowani politycznie i społecznie (Bosek, 2013).

4. Warunki pracy

Zatrudnienie żołnierzy w kopalniach było ukrywane ze względu na opinię międzynarodową, gdyż obowiązywała Konwencja nr 29 z 1930 r. zabraniająca takich praktyk (Bosek, 2013). Po wcieleniu do ZSW żołnierze ze względu na brak możliwości odmówienia wykonywania rozkazu (w odróżnieniu od więźniów czy pracowników cywilnych), bez uprawnień górniczych, bez podstawowego przeszkolenia byli przydzielani do najgorszych i najniebezpieczniejszych prac. Czas służby formalnie wynosił dwa lata, jednak był on bezprawnie wydłużany nawet do 39 miesięcy (oficjalnie powodem było „lepsze opanowanie żołnierskiego rzemiosła”). Łamane były również normy dotyczące długości szychty, zdarzały się przypadki, że górnicy kończyli pracę po 24 godzinach, normą była praca 16–18 godzinna. Ogólnie rzecz biorąc czas pracy uzależniony był od nakreślonych planów wydobycia. Dodatkowe utrudnienie stwarzał niestały grafik dnia – zdarzały się pobudki w środku nocy i zjazdy na kopalnię. Taka sytuacja oprócz reperkusji zdrowotnych negatywnie wpływała na morale żołnierzy (Wąsacz, 1999, 2002). Ze względu na złą opinię, którą budowano na temat batalionów pracy oraz potrzebę zwiększenia wydobycia surowców dyrekcje kopalń często domagały się nadgodzin (Bosek, 2013). Żołnierze pracowali w soboty i niedziele, świętowali jedynie 1 maja, 22 lipca, 12 października i 4 grudnia (Klementowski, 2009). Naruszenie przepisów BHP było na porządku dziennym o czym mogą świadczyć wyrwkowe dane o wypadkach – w latach 1951–1956 było ich 11 801 – natomiast opieka zdrowotna była na bardzo niskim poziomie. Statystycznie liczba wypadków wśród żołnierzy-górników była o 15% wyższa niż wśród pracowników cywilnych (Bosek, 2013; Lesiakowski, 2016).

Żołnierzy obowiązywały normy dobowe – np. w kopalni Prezydent należało wyfiedrować 12–13 ton węgla dziennie, bez względu ile czasu to zajmie – pracowano do skutku.

Trudną sytuację żołnierzy potęgowało także złe nastawienie do nich cywilów. W pierwszych latach istnienia batalionów górnicy uważali przymusowych pracowników za środowisko wyrzutków i kryminalistów (ci w rzeczywistości stanowili około 3% składu batalionów). Z czasem nastawienie to ulegało zmianie na lepsze (Bosek, 2013).

Zarobki żołnierzy-górników były zróżnicowane, ale generalnie liczone według ogólnych panujących wtedy zasad. Jednak sami zainteresowani nie wiedzieli ile zarabiają, dodatkowo większą część zarobków odbierano

im na utrzymanie i opiekę, pozostałą część przelewano do PKO (60%), część wypłacano do ręki (40%). Przykładowo: gdy cywile zarabiali około 1000 zł miesięcznie, to na konto PKO żołnierza-górnika po trzech latach wpływała kwota 1747,29 zł (Wąsacz, 2002; Bosek, 2013). Wynagrodzenie na kopalni było często obarczone karami jakimi obciążano żołnierzy-górników za łamanie regulaminu. Nietrudno się domyślić, że powody niejednokrotnie były błahe. Zdarzało się, że wysokość kar przekraczała wysokość zarobków, dlatego niektórzy żołnierze po zakończeniu służby mieli długi wobec kopalni. Oprócz zarobków w kopalni żołnierzom przysługiwał żołd – w latach 1949–52 miesięcznie szeregowy otrzymywał 6 zł (w 1954 r. – 8 zł), starszy szeregowy – 9 zł (w 1954 r. – 12 zł), kapral 12 zł (w 1954 r. – 20). Dodatkowo każdemu żołnierzowi przysługiwał deputat 10 sztuk papierosów (Bosek, 2013; Lesiakowski, 2016).

5. Ścisłe tajne

Wśród batalionów dwa były specjalne – „poza normą wojska”, które podlegały bezpośrednio Ministerstwu Przemysłu Ciężkiego. Służba w nich była objęta ścisłą tajemnicą wojskową. Były one zabezpieczane przez formację Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego (KBW), Urzędu Bezpieczeństwa (UB), informacji wojskową i Ludowy Komisariat Spraw Wewnętrznych ZSRR (NKWD). Warty strzegące kopalni mogły użyć broni palnej. Obszary prac były terenem zamkniętym, po którym można było się poruszać za okazaniem przepustki. Mowa tu o batalionie 10 (powołanym 13 V 1950) i 11 (4 VI 1951) utworzonymi do pracy w kopalniach uranu na Dolnym Śląsku. W 1951 r. formacje te połączono w 10 Brygadę Pracy, która liczyła 2755 żołnierzy (Wąsacz, 1999, 2002).

Historia poszukiwań uranu na Dolnym Śląsku przez Rosjan rozpoczęła się zaraz po zakończeniu II wojny światowej. W 1945 r. (wg Borzęckiego w 1947 r.) pod zarządem sowieckim przedsiębiorstwo Kuźnieckie Rudniki zaczęło działalność poszukiwawczą. Mimo, że porozumienie między przedsiębiorstwem a władzami polskimi zostało podpisane dopiero w 1957 r. rudy uranu już były eksploatowane i wywożone na wschód. Na mocy umowy Rosja nabywała rudę uranu po kosztach wydobycia z dodatkiem 10% od zysku (Szuba, 2003). Kuźnieckie Rudniki w 1947 r. zostały przekształcone w Kowarskie Kopalnie, które od 1951 r. nosiły nazwę Zakłady Przemysłowe R-1. W 1948 r. z Kraju Rad przyjechało 43 specjalistów (geologów, geofizyków, operatorów), którzy w trzech grupach pro-

wadzili badania w rejonie Kowar, Kletna i Miedzianki. Badaniami tymi objęto później (1953 r.) cały obszar Sudetów. W ten sposób został przygotowany grunt do rozpoczęcia eksploatacji cennego dla Rosjan pierwiastka. W 1948 r. Kowarskie Kopalnie zatrudniały 2615 osób, do których dołączyła później grupa 2755 żołnierzy-górników. Było to przedsiębiorstwo, które samodzielnie prowadziło wszystkie etapy eksploatacji: od badań poszukiwawczych, przez badania laboratoryjne, budowę kopalń aż po transport. Było swoistym państwem w państwie (Wąsacz, 2002). W miejscach, w których prace wydobywcze mogły potrwać dłużej budowano nawet zasieki (Klementowski, 2009). Całość rudy wywożono do Związku Sowieckiego, do 1956 r. cały nadzór na eksploatacją należał do sowieckich służb specjalnych, polskie władze nie mogły ingerować nawet w sprawy bytowe. Władza rosyjska była bezwzględna, w razie naruszenia regulaminu można było nawet stracić życie. Ze względu na konieczność zachowania tajemnicy górniczej, mimo że podpisywali obowiązek zachowania tajemnicy, często zmieniali miejsce pracy. Na kopalni panowała atmosfera nieufności, żołnierze byli inwigilowani (Szuba, 2003).

Eksploatacja miała charakter zmianowy: pierwszą zmianę obsługiwali górnicy, którzy wykonywali roboty wiertniczo-strzałowe, następnie żołnierze wybierali urobek (40–50 wózków), trzecia zmiana budowała chodniki (Wąsacz, 2002).

W rejonie o najwyższym stężeniu promieniowania jonizującego (niejednokrotnie przekraczającym normy kilkaset razy) kierowani byli oczywiście żołnierze-górnicy. Normę wydobywania narzucali Rosjanie (Klementowski, 2009). Do 1956 r. prace wiertnicze wykonywane były na sucho, co powodowało silne zapylenie wyrobisk. Urobek wybierano i sortowano ręcznie bez odzieży ochronnej, następnie skały suszono w piecach i pakowano do metalowych pojemników o ładowności 40–60 kg, które plombowano i wywożono do Legnicy, a stamtąd do Kraju Rad (Szuba, 2003). Transportem urobku zajmowali się jedynie towarzysze radzieccy, Polacy nie mieli do tego dostępu (Wąsacz, 2002).

Najgorszym elementem pracy w kopalniach uranu był brak wiedzy – żołnierze nie wiedzieli i nie mogli się dowiedzieć gdzie pracują i co wydobywają, jeżeli ktoś zaczynał się domyślać i dzielił się tymi domysłami był „skutecznie eliminowany”, w najlepszym wypadku opuszczał Kowary (Wąsacz, 2002). Oprócz tego rodzaju zagrożenia istniało niebezpieczeństwo jeszcze nie odkryte – pierwsze dane na temat oddziaływania promieniowania jonizującego na organizmy poznano dopiero w 1956 r. lu-

dzie pracowali w bardzo szkodliwych warunkach, bez odzieży ochronnej, po wyjściu z szachty nie zmieniali ubrań, nie mieli łaźni (Klementowski, 2009; Wąsacz, 2002). Praca pod ziemią, w źle wentylowanych chodnikach była przyczyną dużej zachorowalności – z blisko 3000 żołnierzy pracujących w kopalniach uranu w 2002 r. żyło 400 osób, zwykle ludzi niepełnosprawnych (Wąsacz, 2002).

Po zakończeniu wydobywania dokumentację dotyczącą kopalni uranu częściowo zniszczono, część wywieziono do Rosji. Niektóre z wyrobisk wysadzono lub zabetonowano, w niewyjaśnionych okolicznościach z powierzchni ziemi zniknęła Miedzianka – dawne, piękne miasteczko górnicze.

Przymusowa praca żołnierzy-górników w kopalniach uranu trwała 17 miesięcy, zakończyły się w listopadzie 1951 r. (Szuba, 2003).

5. Statystyka

Żołnierze z batalionów pracy zatrudniani byli w 60 kopalniach (Wąsacz, 1999). Jednostki liczyły zwykle 1000–1200 osób a w ich skład wchodziło: 10–15 oficerów, 30–40 podoficerów, 70 żołnierzy służby zasadniczej i około 1000 żołnierzy służby zastępczej (Nalepa, 1994). W 1956 r. w szeregach batalionów znajdowało się 35 tys. żołnierzy, zdarzało się, że jak np. w kopalni „Wujek” stanowili oni ponad połowę załogi (Piotrowski, 2003). Przez 10 lat działalności w szeregach tego swoistego aparatu ucisku pracowało około 200 tys. mężczyzn, spośród których 1000 zginęło, nie do końca wiadomo ilu poniosło uszczerbek na zdrowiu (ze względu na fałszowanie i zatajanie danych). Wśród najczęstszych chorób zawodowych należy wymienić nerwice, psychozy, gruźlicę, kłopoty z układem pokarmowym, ruchowym, kręgosłupem. Ofiarom przez lata nie przysługiwały żadne odszkodowania i przywileje kombatanckie (Wąsacz, 1999).

Tab. 1. Wykaz batalionów, których żołnierze w latach 1949–1959 pracowali w górnictwie (Piotrowski, 2003; Szuba, 2003; Wąsacz, 1999)

Nr jednostki	Stan osobowy	Nazwa jednostki	Data sformowania/ przeformowania	Data rozformowania	Miejsce stacjonowania
5931					
3719	52	Kierownictwo Batalionów Pracy Dowództwo Zgrupowania Jednostek ZSW Kierownictwo Jednostek ZSW Dowództwo WKG	18 IV 1950 r./ 1 VI 1951 r. 18 X 1951 r./ 15 XI 1955 r. (1 I 1956 r.)	30 IX 1959 r. 20 VIII 1959 r.	Warszawa (do X.1954), Katowice
2654	954	1 Batalion Pracy 1 Batalion Pracy ZSW 1 Batalion Pracy 1 Wojskowy Batalion Górniczy 1 Szkolny Wojskowy Batalion Górniczy	13 VIII 1949 r. 30 V 1951 r. 21 II 1953 r. 15 XI 1955 r.	21 VII 1958 r.	Oświęcim, Szłaga Głubczyce, Łaziska
2687	1270	2 Batalion Pracy 2 Batalion Pracy ZSW 2 Batalion Pracy 2 Wojskowy Batalion Górniczy	19 XII 1956 r. 13 VIII 1949 r. 30 V 1951 r. 21 II 1953 r. 15 XI 1955 r.	8 VIII 1958 r. 15 V 1959 r.	Katowice, Drawsko, Brynów
2960	1270	3 Batalion Pracy 3 Batalion Pracy ZSW 3 Batalion Pracy 3 Wojskowy Batalion Górniczy	13 VIII 1949 r. 30 V 1951 r. 21 II 1953 r. 15 XI 1955 r.	9 XII 1958 r. 24 I 1959 r.	Radzionków, Bytom, Biedrusko, Piekary, Śląskcie,
2998		4 Batalion Pracy 4 Batalion Pracy ZSW 4 Batalion Pracy 5 Batalion Pracy 5 Batalion Pracy ZSW 5 Batalion Pracy	13 VIII 1949 r. 30 V 1951 r. 21 II 1953 r.	1 I 1954 r. 39	Dęba k. Tarnobrzegu, Zabrze
5879	1270	5 Batalion Pracy 5 Batalion Pracy ZSW 5 Batalion Pracy 5 Batalion Pracy 5 Wojskowy Batalion Górniczy	18 I 1950 r. 30 V 1951 r. 21 II 1953 r. 15 XI 1955 r.	22 IV 1959 r. 24 I 1959 r.	Sosnowiec, Ostróda, Dąbrowa Górnicza Wojkowice

Nr jednostki	Stan osobowy	Nazwa jednostki	Data sformowania/ przeformowania	Data rozformowania	Miejsce stacjonowania
5892	954	6 Batalion Pracy 6 Batalion Pracy ZSW 6 Batalion Pracy 6 Wojskowy Batalion Górniczy	18 I 1950 r. 30 V 1951 r. 21 II 1953 r. 15 XI 1955 r.	12 X 1959 r. 20 VIII 1959 r.	Janów Śląski, Elbląg, Welnowiec, Katowice
3175	1582	7 Batalion Pracy 7 Batalion Pracy ZSW 7 Batalion Pracy 7 Wojskowy Batalion Górniczy	18 I 1950 r. 30 V 1951 r. 21 II 1953 r. 15 XI 1955 r.	15 VI 1959 r. 21 IV 1959 r.	Makoszowy, Biedrusko
3082		8 Batalion Pracy 8 Batalion Pracy ZSW 8 Batalion Pracy 8 Wojskowy Batalion Górniczy	18 I 1950 r. 30 V 1951 r. 21 II 1953 r. 15 XI 1955 r.	1 I 1958 r. 25 XI 1957 r.	Wirek, Biedrusko, Kolchowice, Nowy Bytom,
3207	1270	9 Batalion Pracy 9 Batalion Pracy ZSW 9 Batalion Pracy 9 Wojskowy Batalion Górniczy	18 I 1950 r. 30 V 1951 r. 21 II 1953 r. 15 XI 1955 r.	30 IV 1958 r. 4 VII 1958 r.	Chorzów, Kobierzyn k. Krakowa, Michalkowice
2930		10 Batalion Pracy 10 Brygada Pracy	13 V 1950 r.	15 XII 1954 r.	Kowary
1466		11 Batalion Pracy	15 VII 1951 r.	15 VII 1951 r.	Kowary, Jarosław Jaworzno,
1635	1894	12 Batalion Pracy ZSW 12 Batalion Pracy 12 Wojskowy Batalion Górniczy	5 V 1951 r. 21 II 1953 r. 15 XI 1955 r.	1 I 1958 r. 25 XI 1957 r.	Zabrze
5890	762	13 Batalion Pracy ZSW 13 Batalion Pracy 13 Wojskowy Batalion Górniczy	18 IV 1952 r. 21 II 1953 r. 15 XI 1955 r.	30 VI 1956 r. 3 VII 1956 r.	Szczawienko Kamienna Góra,

Nr jednostki	Stan osobowy	Nazwa jednostki	Data sformowania/ przeformowania	Data rozformowania	Miejsce stacjonowania
2060	954	14 Batalion Pracy ZSW 14 Batalion Pracy 14 Wojskowy Batalion Górniczy	5 V 1951 r. 21 II 1953 r. 15 XI 1955 r.	12 VII 1957 r. 20 V 1957 r.	Lędziny, Jaworzno, Wesoła
5948	762	15 Batalion Pracy ZSW 15 Batalion Pracy 15 Wojskowy Batalion Górniczy	18 IV 1952 r. 21 II 1953 r. 15 XI 1955 r.	15 XII 1957 r. 25 XI 1957 r.	Mieroszów
2226	954	16 Batalion Pracy ZSW 16 Batalion Pracy 16 Wojskowy Batalion Górniczy	5 V 1951 r. 21 II 1953 r. 15 XI 1955 r.	30 IV 1958 r. 4 VII 1958 r.	Halda Załęska, Katowice
2270	1582	17 Batalion Pracy ZSW 17 Batalion Pracy 17 Wojskowy Batalion Górniczy	5 V 1951 r. 21 II 1953 r. 15 XI 1955 r.	21 V 1959 r. 21 IV 1959 r.	Bytom Lompy Radzionków
2297	1270	18 Batalion Pracy ZSW 18 Batalion Pracy 18 Wojskowy Batalion Górniczy	5 V 1951 r. 21 II 1953 r. 15 XI 1955 r.	30 IV 1958 r. 30 IV 1958 r.	Bytom Bobrek
2508	1270	19 Batalion Pracy ZSW 19 Batalion Pracy 19 Wojskowy Batalion Górniczy	5 V 1951 r. 21 II 1953 r. 15 XI 1955 r.	12 V 1959 r. 21 IV 1959 r.	Chropaczów, Chorzów, Świętochłowice, Łagiewniki
2575	1582	20 Batalion Pracy ZSW 20 Batalion Pracy 20 Wojskowy Batalion Górniczy	5 V 1951 r. 21 II 1953 r. 15 XI 1955 r.	10 VII 1958 r. 8 VII 1958 r.	Zabrze
2690	1270	21 Batalion Pracy ZSW 21 Batalion Pracy 21 Wojskowy Batalion Górniczy	5 V 1951 r. 21 II 1953 r. 15 XI 1955 r.	26 VI 1958 r. 8 VII 1958 r.	Wałbrzych, Mieroszów
2734		22 Batalion Pracy ZSW	5 V 1951 r.	18 X 1951 r.	Łaziska
2701	1270	23 Batalion Pracy ZSW 23 Batalion Pracy	14 II 1953 r. 21 II 1953 r.	16 VIII 1954 r.	Czarny Las, Michałkowice

Nr jednostki	Stan osobowy	Nazwa jednostki	Data sformowania/ przeformowania	Data rozformowania	Miejsce stacjonowania
1584		24 Batalion Pracy	21 IX 1951 r.	3 I 1956 r.	Jawor
2723		25 Batalion Pracy ZSW 25 Batalion Pracy	14 II 1953 r. 21 II 1953 r.	1 I 1954 r.	Czarny Las
2737	954	26 Batalion Pracy ZSW 26 Batalion Pracy 26 Wojskowy Batalion Górniczy	14 II 1953 r. 21 II 1953 r. 15 XI 1955 r.	31 XII 1958 r. 24 I 1959 r.	Wojkowie Komorne
2740	954	27 Batalion Pracy ZSW 27 Batalion Pracy 27 Wojskowy Batalion Górniczy	14 II 1953 r. 21 II 1953 r. 15 XI 1955 r.	30 VI 1958 r. 4 VII 1958 r.	Zabrze Wschód
2756	954	28 Batalion Pracy ZSW 28 Batalion Pracy 28 Wojskowy Batalion Górniczy	14 II 1953 r. 21 II 1953 r. 15 XI 1955 r.	1 I 1958 r. 25 XI 1957 r.	Łaziska Śrenie
2759	954	29 Batalion Pracy ZSW 29 Batalion Pracy 29 Wojskowy Batalion Górniczy	14 II 1953 r. 21 II 1953 r. 15 XI 1955 r.	10 V 1958 r.	Wesoła k. Tych
3686	762	30 Wojskowy Batalion Górniczy	21 II 1953 r.	30 IV 1958 r.	
4869		31 Wojskowy Batalion Górniczy	12 V 1956 r.	20 VII 1958 r.	Ludwikowice Kłodzkie Zagórze
4951		34 Wojskowy Batalion Górniczy	12 V 1956 r.	18 XII 1956 r.	Mysłowice
4982		38 Wojskowy Batalion Górniczy	12 V 1956 r.	18 XII 1956 r.	Brzeziny Śląskie, Brzozowice, Kamień
5025		39 Wojskowy Batalion Górniczy	12 V 1956 r.	20 XII 1956 r.	Zabrze, Mikulec
5175		41 Wojskowy Batalion Górniczy	12 V 1956 r.	12 XII 1956 r.	Kochłowice, Ruda Śl.
1472	717	Szkolny Batalion Pracy ZSW	5 V 1951 r. 21 II 1953 r.	6 VII 1955 r.	Katowice Bugle,
5931		Szkolny Batalion Pracy I Brygada Pracy ZSW	18 X 1951 r. 21 II 1953 r.	1 X 1954 r.	Pszczyna
1215		II Brygada Pracy ZSW	18 X 1951 r.	1 X 1954 r.	Katowice
2505		III Brygada Pracy ZSW III Brygada Pracy	21 II 1953 r.	18 II/20 III 1956 r.	Chorzów Wałbrzych

Literatura

- BOSEK K., 2013. *Tajemnice czarnych baronów. Żołnierze-górnicy 1949–1959*. Wyd. Bellona. Warszawa.
- BURCZYK D., 2012. *Żołnierze-górnicy z powiatów elbląskiego i braniewskiego (1949–1959)*. Pamięć i Sprawiedliwość, 11/1: 269-283. Instytut Pamięci Narodowej, Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu.
- KARANDYSZOWSKI B., 2017. *Związek represjonowanych politycznie żołnierzy-górników*. Krajowy Zarząd. Warszawa.
- KLEMENTOWSKI R., 2009. *Skazani na uran. Kopalnie rudy uranu we wspomnieniach żołnierzy batalionów pracy*. Acta Univ. Wratislaviensis, 3154: 293–307.
- LESIAKOWSKI K., 2016. *Bataliony górnicze Zastępczej Służby Wojskowej (1951–1955) – organizacja i funkcjonowanie*. [W:] Polak B., Skubisz P. (red.) „Politycznie obcy!” Żołnierze Wojska Polskiego w zainteresowaniu komunistycznego aparatu represji i propagandy w latach 1944–1956. Instytut Pamięci Narodowej, Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu: 213–238.
- NALEPA E. J., 1994. *Wojskowe bataliony górnicze w Polsce w latach 1949–1959*. Przegl. Hist., 85/1–2: 123–133.
- PIOTROWSKI P., 2003. *Śląski Okręg Wojskowy: przekształcenia organizacyjne, 1945–1956* Wyd. TRIO. Instytut Pamięci Narodowej. Warszawa.
- SZUBA L., 2003. *Działalność Wojskowych Batalionów Górniczych w latach 1949–1956*. Czasy Nowożytnie, 165: 195-222.
- WĄSACZ J., 1999. *Skazani bez wyroku*. Komisja Historyczna.
- WĄSACZ J., 2012. *Wyprawa w dwudziestolecie ludzi nieugiętych*. Okręgowy Zarząd Związku Represjonowanych Politycznie Żołnierzy Górników we Wrocławiu.
- WĄSACZ J., 2002. *Szlakiem wspomnień żołnierzy-górników z lat 1949–1959*. Wyd. Biuro Tłumaczeń. Wrocław.

MINERS WITHOUT PERMISSIONS, SOLDIERS WITHOUT WEAPON

*soldiers-miners, military mining battalions, labor battalions,
Union of Politically Repressed Soldiers-Miners*

In the years 1949–1959, forced labor battalions were organized in Poland, in which soldiers proclaimed as enemies of the nation worked. Descendants who fought for Poland's independence were incorporated in-to them. These soldiers were employed in coal mines, uranium mines and quarries. Working and living conditions have often undermined human dignity, many of them have lost their health and life. During ten years of operation, battalions numbered approximately 200,000 young people. It wasn't until 1999 that they obtained full rights for politically repressed people and the rights of veterans. The Soldier-Miner Day has been celebrated since 2001.

Hereditas Minariorum, 6, 2020, 138–150

<http://www.history-of-mining.pwr.wroc.pl>

ISSN 2391-9450 (print)

ISSN 2450-4114 (online)

WSTĘPNE ROZPOZNANIE ŚLADÓW EKSPLOATACJI KOPALIN DLA BUDOWNICTWA NA NIŻU POLSKIM, NA PRZYKŁADZIE OKOLIC WSI CHRZĄSTAWA KOŁO WROCŁAWIA

Paweł P. ZAGOŹDŻON

Stowarzyszenie Naukowo-Edukacyjne Terra Minera
Wydział Geoinżynierii, Górnictwa i Geologii Politechniki Wrocławskiej

*wyrobiska odkrywkowe, eksploatacja głazikowa,
piaski budowlane, głazy narzutowe, rudy darniowe,
Niż Polski, Chrząstawa koło Wrocławia*

Przedstawiono wyniki wstępnego rozpoznania reliktyw wydobywania różnych kopaliny (surowców dla budownictwa), prowadzonego w rejonie wsi Chrząstawa koło Wrocławia. Są to przede wszystkim dawne wyrobiska po eksploatacji piasków budowlanych, glin, a także głazów narzutowych i prawdopodobnie rudy darniowej. Ukazano ogólną charakterystykę tych kopaliny, ze szczególnym uwzględnieniem głazów narzutowych. Zwrócono uwagę na pozostałości stosowanej techniki wstępnego dzielenia głazów za pomocą rzadko rozmieszczonych, małośrednicowych otworów wiertniczych.

Zwrócono uwagę na duże potencjalne znaczenie poznawcze i edukacyjne tych reliktyw oraz ich rolę w poznaniu i zachowaniu dziedzictwa techniki

1. Wprowadzenie

Na terenie Polski doskonale znane są rejon i ośrodki intensywnej historycznej działalności górniczej, związanej głównie z wydobywaniem rud i węgla, ale także z eksploatacją surowców skalnych. Była ona w znacznej części prowadzona na obszarach górskich i przedgórskich lub wyżynnych, a jej pozostałości są do dziś doskonale widoczne w postaci hałd, włotów